

דברי תורה לפרשת וירא

מאת הרב עו"ד דוד בס

כִּי בִּיצְחָק יִקְרָא לְהָ זָרַע.

וְגַם אֶת־בְּנֵי־הָאָמָה לְגוֹי אֲשֶׁר־מִנּוּ, כִּי זָרַעָהּ הוּא.

האלוף עוזי דיין, הידוע – בין היתר – באהבתו לחידודי לשון, אמר פעם שבית הדין לגיור של הרבנות הצבאית עוסק בגיור חיילים שיש להם אב יהודי ואם-16. נשאלת השאלה: האם יש משמעות לעובדה שישמעאל הוא "זרעו" של אברהם אבינו? מהו מעמדו ההלכתי של מי שאביו יהודי ואמו אינה יהודייה? האם הוא, בפשטות, נכרי לכל דבר ועניין, ככל הגויים?

המשנה במסכת קידושין (פ"ד משנה י"ב) קובעת כי ולד האשה הנכרית והשפחה הוא "כמותה", היינו, נכרי או עבד. במסכת יבמות (פ"ב משנה ה') נקבעה קביעה מרחיקת לכת יותר: אין הילד נחשב בנו של אביו הביולוגי, לא לעניין ירושה ולא לעניין פטור מיבום (כלומר, אדם שהותיר בעולם בן מאשה גויה או שפחה, רואים אותו כמי שנפטר בלא להותיר שום זרע בעולם, ולפיכך אשתו של הנפטר – היהודיה – זקוקה ליבום או לחליצה).

רבי יוחנן – מחשובי הדור הראשון של אמוראי ארץ ישראל – מבאר (דבריו מובאים בכמה מקומות בשני התלמודים) כי מקור הדין הוא בדרשה מן הפסוקים בפרשת ואתחנן, הקובעים: "וְלֹא תִתְחַנֵּן בָּם, בְּתֶדֶד לֹא־תִתְּנֶן לְבָנֹהוּ וּבְתוֹ לֹא־תִקַּח לְבָנָהּ, כִּי־יִסֵּר

אֶת־בְּנֵי־מִאֲחֵרֵי וְעַבְדֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים". כפי שהסביר הרמב"ם (איסור"ב ב"ב), "והבן מן הכותית אינו בנו, שנאמר כי יסיר את בנך מאחרי, מסיר אותה מלהיות אחרי ה'".

כבר מדברי עזרא הסופר (פרקים ט – י) עולה שבנה של אשה נכריה אינו נחשב יהודי. עזרא מספר בכאב על נישואי התערובת ומפרט את הוראתו לגרש את הנשים הנכריות ואת ילדיהן כאחד:

... נִגְשׁוּ אֵלַי הַשָּׂרִים לֵאמֹר לֹא־נִבְדְּלוּ הָעָם יִשְׂרָאֵל וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם מֵעַמֵּי הָאָרְצוֹת... כִּי־נִשְׂאוּ מִבְּנֹתֵיהֶם לָהֶם וְלִבְנֵיהֶם וְהִתְעַרְבוּ זֶרַע הַקֹּדֶשׁ בְּעַמֵּי הָאָרְצוֹת... וְכַשְׁמַעֲלֵי אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה קָרַעְתִּי אֶת־בִּגְדֵי וּמַעֲיָלִי וְאֶמְרָטָה מִשְׁעַר רֹאשִׁי וְזָקְנִי וְאֶשְׁבָּה מְשׁוּמֵם...

וַיַּעַן שְׂכַנְיָה בֶן־יְחִיָּאל מִבְּנֵי עוֹלָם וַיֹּאמֶר לְעֹזְרָא אֲנִיחֵנוּ מֵעַלְנוּ בְּאֱלֹהֵינוּ וְנִשְׁבַּח נְשִׁים נְכָרִיּוֹת מֵעַמֵּי הָאָרֶץ וְעַתָּה יִשְׁמַקְנָה לְיִשְׂרָאֵל עַל־זֹאת. וְעַתָּה גִבְרַת־בְּרִית לֹאֱלֹהֵינוּ לְהוֹצִיא כָל־נְשִׁים וְהַנּוֹלָד מֵהֶם בְּעֶצֶת אֲדָנָי וְהַתְרַדִּים בְּמַצְנֵת אֱלֹהֵינוּ, וְכַתּוּרָה יַעֲשֶׂה.

ובעצם, כבר דברי הקב"ה בפרשה הקודמת (לך לך) אינם מותרים מקום רב לספק. הקב"ה מבחין ברורות בין יצחק, בנה של שרה, לבין ישמעאל, בנה של הגר; רק הראשון הוא בן בריתו של הקב"ה. לנוכח אברהם, המעתיב "לו ישמעאל יתנה לפניה", מדגיש הקב"ה וחוזר ומדגיש:

וְהַקְמַלְתִּי אֶת־בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵינֶךָ וְרַעַךְ אֲחֵרֶיךָ לְדֹרֹתָם לְבְרִית עוֹלָם, לְהִיְתוֹת לָךְ לְאֱלֹהִים וְלִזְרַעֲךָ אֲחֵרֶיךָ, וְנִמְתְּתִי לָךְ וְלִזְרַעֲךָ אֲחֵרֶיךָ אֶת־אֶרֶץ מִגְרֶיךָ אֶת פְּלִאֲרָץ כְּנָעַן לְאַחֲזֹת עוֹלָם וְהִיְתִיתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים...

שָׂרִי אִשְׁתְּךָ - לֹא־תִקְרָא אֶת־שְׁמִי שָׂרִי, כִּי שָׂרָה שְׁמִי, וּבְרַכְתִּי אֹתָהּ וְגַם נָתַתִּי מִמֶּנָּה לָךְ בֶּן וּבְרַכְתִּיהָ וְהִיְתָה לְגוֹיִם מַלְכֵי עַמִּים מִמֶּנָּה יְהִיוּ... שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יִלְדֶת לָךְ בֶּן וְקָרָאתָ אֶת־שְׁמוֹ יִצְחָק וְהַקְמַלְתִּי אֶת־בְּרִיתִי אִתּוֹ לְבְרִית עוֹלָם לִזְרַעֲךָ אֲחֵרֶיךָ.

וְלִישְׁמַעְיָאֵל - שְׁמַעְתִּיךָ, הִנֵּהוּ בְרַכְתִּי אִתּוֹ וְהִפְרִיתִי אִתּוֹ וְהִרְבִּיתִי אִתּוֹ בְּמֵאֵד מְאֵד שְׁנַיִם עֶשְׂרֵי נְשִׂאִים יוֹלִיד וְנִמְתְּתִיו לְגוֹי גָּדוֹל;

וְאֶת־בְּרִיתִי אֶקִּים אֶת־יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלֵד לָךְ שָׂרָה...

חז"ל (יבמות ק,ב) הטעימו את משמעות דברי הקב"ה: "גבי אברהם דכתיב (=שכתוב): 'להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו', התם מאי קא מזהר ליה רחמנא (=מה מצווה עליו הקב"ה)? הכי קאמר ליה (=כך כוונתו): לא תנסב עובדת כוכבים ושפחה, דלא ליזיל זרעך בתרה (=אל תשא לאשה גויה או שפחה, כך שלא ילך זרעך אחריה)".

האמת ניתנה להיאמר, שבדורות הראשונים של האמוראים התקיימה בין החכמים גם דעת מיעוט שגרסה אחרת, ולדידה בנו של יהודי מאשה נכריה נחשב יהודי. כך עולה מדבריו של רב אסי ביבמות טז,ב – "עובד כוכבים שקידש בזמן הזה חוששין לקדושין, שמה מעשרת השבטים הוא"; כפי העולה מהמשך דברי הגמרא, וכפי שמספר שרש"י במקום, רב אסי סבור שבנו של אב יהודי ואם נכירה נחשב יהודי. ואולם הלכה נפסקה כדעתו של רבי יוחנן (ואמוראים נוספים) שנוכרה לעיל, שהולד אינו נחשב יהודי.

דעת המיעוט באה לידי ביטוי מעניין בספרו החשוב של הרב מרדכי אלתר, "כגר כאזרח". הרב אלתר, יהודי חרדי בן ימינו המאריך להוכיח בספרו את מעמדה המרכזי של קבלת המצוות במסגרת הליך גיור, מגיע למסקנה שאיזבל – ועתליה, שיתכן שהיתה בתה – לא התגיירו, שהרי היו רחוקות מחיי יהדות. הרב אלתר דן בשאלה כיצד נמשך זרע המלוכה ביהודה – עד המלך המשיח שיבוא בב"א – מעתליה, שאם היתה בתה של איזבל, נמצא היתה בתו של אב יהודי ואם נכריה. אלו דבריו הנועזים (מילואים, סי' א', "בענין גיורה של איזבל", עמ' תנא – תנד):

ויש לדון על איזבל אשת אחאב... בדברי הרד"ק מבואר שאיזבל כלל לא התגיירה... וכן מבואר בדברי הרלב"ג... ולפי דבריהם מבואר לכאורה שיהורם ואחזיהו מלכי ישראל אכן היו גויים... שזהו דוחק גדול... ויש מקום לומר

בדרך מחודשת, שלפי שיטת כמה ראשונים ישנם תנאים ואמוראים הסוברים שישראל שבא על הנכרית, הבן הוא ישראל. ויש לומר שבאותו זמן היתה דעת הסנהדרין כשיטה זו, וכך נהגה ההלכה שבן הנכרית מישראל הוא ישראל. ונוכל לומר שאכן איזבל לא התגיירה... ועם זאת בניה היו ישראלים...

ואם נאמר שאיזבל לא התגיירה, הרי בתה עתליה איננה יהודיה... ואם כן יואש... וכל זרעו אחריו אינם מזרע בית דוד. ואף כשנאמר כדברינו לעיל, שבאותה שעה נהגה ההלכה שישראל הבא על הנכרית בנו חשוב ישראל, עדיין קשה הדבר מאד, שהרי לפי ההלכה היום מתברר שלא קיים במציאות זרע בית דוד, ואיך תתחדש המלוכה במהרה בימינו.

ואולי יש להדגיש, שהדבר תלוי רק בהלכה שנהגה בשעת מעשה, וכבר נקבע שבת איזבל היא יהודיה, ושוב אין הדבר משתנה; וצריך עיון.

אכן, אין ספק שאלה דברים מרחיקי לכת.

להשלמת התמונה יסופר, כי בכמה מקומות בתלמוד הירושלמי ובמדרשים מסופר על יעקב איש כפר נבוריא (כנראה ביריה של היום) – חכם שבשלב מסויים נתפס למינות – שהורה כי דבריו של ספר עזרא ודרשות האמוראים בטלים כנגד האמור בפסוקים בתחילת חומש במדבר, הקובעים שבני ישראל נמנו "עַל־מִשְׁפְּחֹתָם לְבֵית אֲבֹתָם". כפי המסופר בגמרא, רעיון זה – ביטול המסורת מכח פרשנות מחודשת של פסוקים מהתורה – נתפס ככפירה, ויעקב איש כפר נבוריא נידון על כך למלקות.

בדורות האחרונים – משרבו נישואי התערובת – התעוררה ביתר שאת מעמדם של צאצאי תערובת. ברור לגמרי, שהילד אינו נחשב יהודי; איש לא יפתח לדין מחודש מחלוקת אמוראים שהוכרעה לפני מאות רבות של שנים. ואולם, בדעת יחיד ביקש הראשל"צ הרב ב"צ מ"ח עוזיאל (משפטי עוזיאל כרך ב' יו"ד סימן נב) לקבוע שגיורת שהיא בת לאב יהודי מותרת לכהן:

שכל זמן שהבן הבא מן הנכרית לא התגייר, הרי הוא כגוי גמור; אבל משהתגייר - אהני (=הועיל) לא (צ"ל: לו) זרע האב להיות נקרא מזרע ישראל לענין כהונה... כשהתגייר - חזר ונקרא מזרע ישראל, והאיל ונזרע מישראל... משום דקרא דבתולה מזרע ישראל בא להקל, שכל שנזרע מישראל או בישראל - כשרה לכהונה.

ברם, זו דעת יחיד ואין נוהגים כמותה.

הרב צבי הירש קלישר, (בהתכתבות עם הרב עזריאל הילדסהיימר שפורסמה בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר ח"א יו"ד רכט-רל), קובע – במהלך רווי פרשנות מחודשת ויצירתית לפסוקים שראינו לעיל - כי מצוה למול ילד שכזה כדי להסיר מכשול מדרכו אם ירצה, כשיגדל, להתגייר:

יש לעורר... אשר אביו ישראל - יותר מחוייבין להכין לו דרך הבחירה מאשר יעשה להנולד מנכרי, כי הגם שמדינת הולד כמותה לענין יחוס, עם כל זה מצינו כי זרע הקודש יקרא, שהרי כשעזרא הוכיח לישראל אשר נשאו נשים נכריות... אמר: 'והתערבו זרע הקודש בעמי הארצות'... וגלל זה, אם יש באפשרות להוציא זרע נשחתה מהטומאה ולהוציא ממסגר אסיר ולהחזירה אל הקודש - מה טוב ומה נעים חלקינו... וכן מצינו באברהם ע"ה שנשא שפחת שרה אשר לפי הדין הולד כמותה והוא עבד, ועם כל זה אמר יתברך: 'כי זרעך הוא'... ובנים כאלו יש אפשרות לפעמים שגדולי ישראל יוצמחו מהם הלא השושנה מבין החוחים תצמיח.

הרב הילדסהיימר הטיח ברב קלישר טענות רבות, ובין היתר טען שכוונת הפסוקים המדברים על "זרע הקודש" אינה לילדי האם הנכריה אלא ליהודים הנושאים נשים נכריות; הרב קלישר עמד על דעתו. מאמציו הגדולים של הרב קלישר ופרשנותו החדשנית עוררו עליו את תמיהתו של הרב הילדסהיימר: "לא אוכל להבין איך ידידי נ"י ימשכן נפשו על דבר זה, ומה לנו ולצרה?". כמאה וחמישים שנה אחרי כן התגיירה בבית דיננו חימשית (=נכדה של נכד) של הרב קלישר, קצינה בצה"ל, הנושאת עדיין את שם משפחתו. דבקותה של הקצינה בתורה, ביראת שמים ובמידות טובות לא הותירה מקום לספק שהיא דוגמא ל"שושנה שצמחה

בין החוחים". האם צפה הרב קלישר ברוח קדשו משהו מן העתיד לצאת מזרעו, והאם זה פשר העניין שגילה בסוגיא? לאלוקים פתרונים.

פסק דין של בית הדין הרבני הגדול מיום י"ט באייר תשע"ז, מפי הרב ציון לוז, עסק באב יהודי שביקש לגייר ילדה שהביא לעולם ברחמה של אם פונדקאית נכריה. בית הדין הגדול קבע כי ככל שנסיבות העניין מאפשרות זאת, על בית הדין לגייר לסייע לאב לגייר את בתו הנזכרת. הרב לוז נימק את הקביעה, בין היתר, בכך שהבעייתיות בבן הבא מן הנכרית – לפי ביאורו של הרמב"ם (שדבריו מוכאים לעיל) היא, שהבן מהאם הנכרית סר מאחרי ה' במובן זה שאין הוא נחשב עוד יהודי; והרי בדיוק את הדבר הזה מבקש האב לתקן. זו לשונו של הרב לוז:

"שההסרה היא עצם העובדה שאינו ישראל כלל; לפי זה ייתכן לומר, שאם יגיירנו יתקן עווננו, שכבר אינו סר מאחרי השי"ת, בהיותו חוסה תחת כנפי השכינה".

בעולם הגיור, כך מתברר, מענת - יוכל לתקן, וחסרון - יוכל להמנות.